k'iintsil

U edicionil fin de semana, viernes 2 tak domingo 4 ti' octubre ti' u ja'abil 2026

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 12 · NÚMERO 2823 · **www.lajornadamaya.mx**

¡BOMBA!

El 2 de octubre realizan marchas por quienes murieron; unas, los que lo vivieron, otras, quienes lo utilizan.

PÉEPEN,

CHICHAN BA'ALCHE' MA' JACH K'AJÓOLTA'ANI'

U k'aaba' ich káastelan t'aane' Mariposa de Alas Púrpura Oscura (Eunica monima), juntúul chan ba'alche' ku p'isik kex 5 centímetros; juntúul chichan péepen, ts'o'oke' kex ma' jach k'ajóolta'ane', láayli' jach k'a'anan tumen ku k'i'itbesik u ta'an loolo'ob jejeláas tu'ux.

J veterinario Edgar Salvador Matos Pérez tu ya'alaje' u yila'al jayp'éel ti' u jejeláasil le ba'alche'oba', ku chíikbesik uts yanik lu'um, le beetik u yila'al le de beyo'oba' ku ts'áak ojéeltbil t'a'aj le k'áaxo'.

Péepene' ku yila'al Venezuela tak Estados Unidos, ti'al u k'iinilo'ob ke'elil, kéen káajak u beetik ke'ele' ku péek te'el tu'ux yano'obo'; suuka'ane' tu baantail u noojolil Florida, ba'ale' tu lu'umil Méxicoe' ku béeytal u yila'al ti' ya'abach péeltu'umo'ob, je'el bix Tamaulipas, Veracruz, Oaxaca, Chiapas, Kaanpech, Yucatán yéetel Quintana Roo.

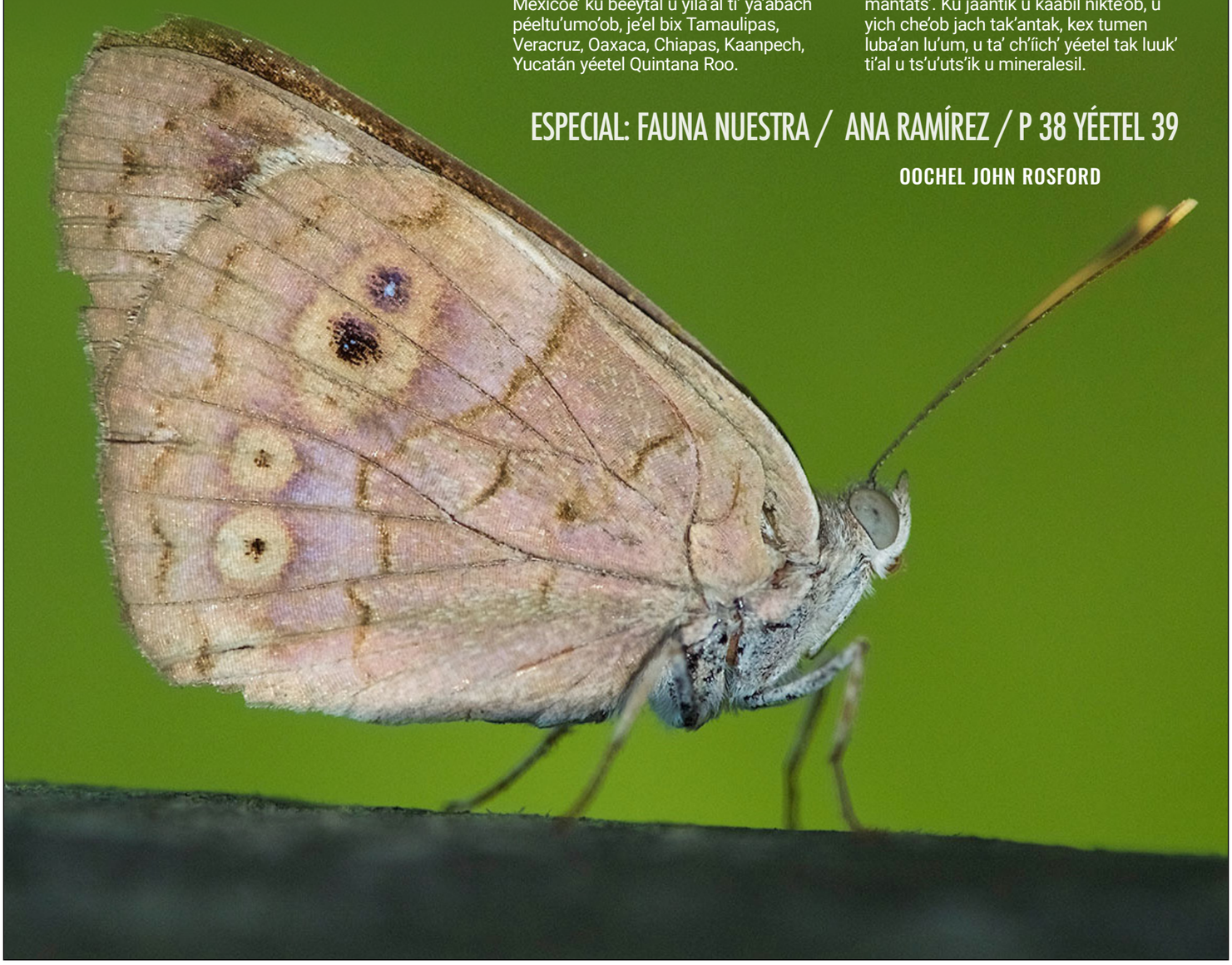
Je'el bixake', óoli' bulja'ab ku yila'al tu Petenil Yucatán, ts'o'oke' yaan mejen múuch'o'ob ku yila'al ich k'áax.

U boonile' chukwa' yéetel u chan ti'itsil u xiik'e' k'aank'an. U pool, u tseem yéetel nak'e' de chukwa' xan, yaan k'iine' ku leelem; ti' u xiibile' yaan u sak ch'aajo'ob.

U xiiko'ob yaan táanile', k'aas wóolis yéetel le yano'ob paachile' óol chan koob u boonil yéetel u chukwa' t'o'olo'ob, beyxan de ku leelem. U xch'uupulile' ma'atech u leelem u xiik' yéetel u sak ch'aajo'obe' ku maas chíikpajal tu ka'atséel u xiiko'ob yaan táanil.

Kéen síijik le péepeno'oba', tu séebanil u yantal u mejenil ti'al ma' u ch'éejelo'ob, ts'o'oke' lelo' jump'éel ba'al suuka'an yéetel mantats'. Ku jaantik u kaabil nikte'ob, u yich che'ob jach tak'antak, kex tumen luba'an lu'um, u ta' ch'íich' yéetel tak luuk' ti'al u ts'u'uts'ik u mineralesil.

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA / ANA RAMÍREZ / P 38 YÉETEL 39



OOCHEL JOHN ROSFORD